

www.nationaletoneel.nl

NT het Nationale Toneel

Mahler

april | mei | juni '04

NT het Nationale Toneel

De Achterkant van het Voorhout

DE KONINKLIJKE SCHOUWBURG

200 jaar

Festival

- 3 zalen
- 10 producties
- 95 voorstellingen

het Nationale Toneel | Postbus 11588 | 2502 AN Den Haag | Schouwburgstraat 8 |
2511 VA Den Haag | T 070 3181 444 | F 070 3181 488 | E-mail info@nationaletoneel.nl |
Voor onderwijsactiviteiten bij onze voorstellingen kijk op www.nationaletoneel.nl/tribune

Colofon | Uitgave het Nationale Toneel februari 2004 | Ontwerp 2D3D [Wendy Rommers],
Den Haag | Druk Ando bv, Den Haag | Redactie Costiaan Mesu, Mark Walter | Fotografie Pan Sok

het Nationale Toneel ontvangt subsidie van Gemeente Den Haag & het Ministerie van OC&W

Programma

Mahler [2001]

Van Ronald Harwood

Gustav Mahler
Nathalie Bauer-Lechner
Anna von Mildenburg
Siegfried Lipiner
Pater Swider
Sigmund Freud
Alma Schindler

Rudolf Lucieer
Nettie Blanken
Rian Gerritsen
Iwan Walhain
Kees Coolen
Kees Coolen (d)
Noor Denteneer

Regie en vertaling
Decorontwerp
Lichtontwerp
Kostuumontwerp
Regie assistentie

Karst Woudstra
Guido Fiorato
Marc Heinz
Mechthild Schwienhorst
Rinze Lich

In dit toneelstuk staan twee cruciale momenten in het leven van de grote dirigent en componist **Gustav Mahler** centraal: zijn bekering tot het katholicisme en zijn fatale liefde voor de jonge **Alma Schindler**. Hij bekeerde zich om directeur van de Weense Opera te kunnen worden. Alma was aanvankelijk Mahlers muze, later zijn kwelgeest. De wereld van Gustav Mahler en zijn muziek is van grote invloed geweest op de westerse cultuur en geschiedenis.

Deze voorstelling vertelt het intrigerende verhaal van een invloedrijk historisch karakter. Welke demonen moest de grote musicus bedwingen in zijn verwezenlijking als kunstenaar? In dit stuk beschrijft en analyseert schrijver Ronald Harwood een roerige periode uit Mahlers leven. **Harwood** put hierbij enthousiast uit de theorieën van een andere legendarische figuur: **Sigmund Freud**. De historische ontmoeting tussen Freud en Mahler vormt dan ook het sluitstuk van deze op biografische gegevens gebaseerde voorstelling.

Medewerkers Mahler | **Hoofd Techniek** Lex Caboot | **Productieleiding** Monique Koppers | **Hoofd kap- grime- en kostuumateliërs** Iris Elströdt | **Voorstellingsleider** Joop Spies | **Techniek** Art Support | **Licht** Jan Harm Wagner | **Decoruitvoering** Hans Rompa, Ronald van Rijn, Arjen Schoneveld, Koos 's Gravendijk | **Kostuumuitvoering** Daan Wieman, Amanda van Marion, Peter van der Meer, Roy Verschuren, Jacquélien de Maat, Chris Ezerman | **Kap en Grime** Günther Reifenrath | **Pruiken** NT Atelier en Atelier Sjoerd Didden | **Kleedster** Kiswati van Keulen | **Schilderwerk** Prosman Decors | **Voorstellingsfotograaf** Pan Sok | **Castingadviezen** Kemna Casting | **Voorstellingsverkoop** Impresariaat Jacques Senf | **Met dank aan** W.D. Bos & zoon opticiens, Silvia Peter (sopraan), Stefan Berghammer (tenor), Henry Kelder (piano), Ientje Mooij en Perry Urlings

De muzikale carrière van Gustav Mahler

Gustav Mahler wordt geboren op 7 juli 1860 in Kaliste in een deel van de Bohemen dat dan nog deel uitmaakt van de dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije. Zijn ouders hebben helaas geen gelukkig huwelijk. Zijn vader is zeer opvliegend en zijn moeder een zachtvaardige vrouw met een zwakke gezondheid. Zijn ouders stimuleren Mahlers muzikale aanleg en zorgen dat hij muzieklessen kan volgen en zelfs naar het conservatorium in Wenen kan. Daar ontwikkelt hij zijn liefde voor de muziek van Richard Wagner. Vrijwel direct na zijn afstuderen in 1878 wordt Mahler theaterdirecteur in het plaatsje Ljubljana. Hier begint zijn muzikale carrière als dirigent.

In 1891 wordt Mahler eerste dirigent in Hamburg. Tot die

tijd bestaat zijn muzikale leven voornamelijk uit het dirigeren van andermans composities. In Hamburg begint het componeren van eigen werk belangrijker te worden. Omdat deze bezigheid hem dan nog weinig geld oplevert kan hij zich hier alleen in zijn vrije tijd mee bezig houden. Dirigeren blijft voor hem de voornaamste manier om in zijn bestaan te voorzien. Mahler bereikt zijn hoogtepunt als uitvoerend musicus als hij in 1897 wordt aangesteld als dirigent en later ook als artistiek directeur van de Weense hofopera. Deze aanstelling heeft hij met name te danken aan invloedrijke vrienden zoals Johannes Brahms, Nathalie Bauer-Lechner en Rosa Papier-Paumgartner. Mahler zou artistiek directeur blijven van 1897 tot en met 1907 en bekend staan als een zeer gedreven

dirigent die zijn muzikanten regelmatig tot wanhoop drijft door zijn intensieve, Spartaanse manier van repeteren.

Ook voor Mahlers werk als componist zijn de jaren in Wenen een vruchtbare periode. In het tuinhuis van zijn villa aan de Wörthersee in Maiernigg componeert Mahler in tien jaar tijd vijf symfonieën en een serie liederen. Zowel de Rückertlieder als de zwaarmoedige Kindertotenlieder ontstaan in het componeerhuisje aan het meer. Mahler-kenners zijn het er in het algemeen over eens dat de symfonieën en de liederen uit deze periode de kern vormen van zijn oeuvre.

Het kan niet uitblijven dat een moeilijke, veeleisende man als Mahler zijn eigen positie op den duur onhoudbaar zal maken.

De kranten spreken over 'een theatercaligula' en noemen hem 'die joods-boheemse vampier'. Uiteindelijk spijkt Mahler op 7 december 1907 zijn afscheidsbrief op het prikbord van de Weense Opera. Vlak voor zijn ontslag accepteert hij een positie als dirigent bij het Metropolitan Opera House in New York. Van 1909 tot aan zijn dood in 1911 blijft Mahler voornamelijk werkzaam in de Verenigde staten. In april 1911 reist hij wegens ziekte terug naar Wenen, waar hij op 18 mei komt te overlijden.

De muziek van Mahler is typerend voor de culturele overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw. Deze eeuwwisseling stond bol van de technologische en culturele ontwikkelingen. Dit had een grote invloed op kunst en cul-

tuur. Een bijkomend aspect is dat in een korte tijd verscheidene grote componisten uit de negentiende eeuw overleden. Zij maakten hiermee plaats voor moderne klassieke componisten als Arnold Schönberg en Igor Stravinsky. Tussen deze oude en moderne componisten staat Mahler. Hij werkte qua vorm nog in de negentiende-eeuwse traditie, maar was inhoudelijk en qua bewustzijn zeker al twintigste-eeuws te noemen.

Met name in Nederland bestaat een grote Mahler traditie, begonnen in 1903 door het Amsterdamse Concertgebouw-orkest onder leiding van Willem Mengelberg. Deze honderd jaar oude traditie is het bewijs dat musici en publiek nog immer belang hechten aan de muziek van Gustav Mahler.

Mahler en het antisemitisme

Op zijn weg naar de top van het Europese muziekleven in het fin de siècle stuit Gustav Mahler op veel tegenstand vanwege zijn joodse afkomst.

Antisemitisme is van alle tijden. Aan het begin van de negentiende eeuw gold er voor joden een verbod op het uitoefenen van de meeste beroepen. Als zij door een wetswijziging in 1840 eindelijk ook werkzaam mogen zijn in de handel en het ambacht, grijpen veel ondernemende joden hun kans op een beter leven. De nieuwe golf handelaars en ambachtslieden zijn succesvol en groot in getal. Dit leidt tot jaloezie bij de christenen die tot dan toe de handel domineerden. Het antisemitisme wordt door de wetswijziging eerder aangewakkerd dan verminderd. In 1868 treedt in Hongarije de wet op gelijkheid van nationaliteitsrechten in werking. Hierdoor krijgen joden dezelfde rechten als christenen, waaronder het recht op een vrije beroepskeuze. Veel joden grijpen hun kans om een intellectueel of artistiek beroep uit te oefenen.

Mahler is één van die joodse intellectuelen. Hij dirigeert en componeert met veel succes. Zijn ambitie is artistiek directeur te worden van de Weense Hofopera. Wenen is in die periode het bruisende muzikale centrum van Europa. Mahler wordt tegengewerkt in zijn ambities door aanhangers van sterke antisemitische stromingen. Zijn meest invloedrijke opponent is Cosima Wagner, de weduwe van Richard Wagner. Mahler is vreemd genoeg een groot bewonderaar van het werk van Richard Wagner geweest. Wagner zelf daarentegen is een fanatieke ideologische

politieke antisemiet. Hij speelt een belangrijke rol in de totstandkoming van de Duitse opinie dat joden een vernietigend effect hebben op de Germaanse cultuur. In 1850 schrijft hij de verhandeling 'Das Judentum in der Musik' waarin hij betoogt dat joden nooit hoge kunst kunnen maken simpelweg omdat de taal van de Duitse kunst voor hen altijd een vreemde taal zal blijven. Zo schrijft Wagner over de joodse componist Mendelssohn dat deze lijkt op een papegaai die enkel het geluid van muziek weet na te bootsen.

‘Jij bent gedoopt om dezelfde reden waarom iedere andere Jood zich laat dopen.’ ‘Op Jezus na, die liet zich om een heel andere reden dopen volgens mij.’

***‘Bent u in verzoeking gebracht u te bekeren?’
‘Dat heb ik vermeden. Zoals iemand een verleiding vermijdt.’***

De gelijke rechten voor joden zijn Wagner een doorn in het oog. Volgens hem worden zij voortgetrokken omdat de doorsnee Duitser zich schuldig voelt over de natuurlijk antipathie die hij voelt jegens zijn joodse landgenoten. Samen met zijn vrouw Cosima zet Wagner zich in om de muziekwereld vrij te houden van wat hij beschouwt als Jiddische smetten. Na de dood van Wagner wendt zijn weduwe haar invloed aan in een poging om Wenen vrij te houden van joodse musici.

Mahler wordt gesteund door invloedrijke tijdgenoten zoals de componist Johannes Brahms. Desondanks kan hij, gezien de politieke situatie, de hoogste positie in de muziekwereld pas verwerven als hij zich tot het katholicisme bekeert. Om zijn ambities te kunnen verwezenlijken zal hij dus zijn joodsheid op moeten geven. Mahler die zichzelf altijd al meer Duitser voelde dan jood neemt dat besluit. Op 22 februari 1897 laat hij zich officieel tot christen openen.

Gustav en Alma Mahler

Over de relatie tussen Gustav Mahler en zijn echtgenote Alma zijn complete boekwerken verschenen. Deze relatie is dan ook op zijn minst opmerkelijk te noemen. Ten eerste omdat Alma Schindler een zeer antisemitisch ingesteld mens was. Desondanks trouwt zij met een bekeerde Jood. Blijkbaar maakt zijn bekering en zijn maatschappelijke status Mahler ondanks zijn joodse afkomst toch tot een acceptabele levenspartner.

Daarnaast is Alma een voor die tijd bijzonder geëmancipeerde vrouw. Ze is zeer actief in het sociale leven en componeert zelf ook liederen. Dit vormt voor Mahler een bedreiging. Hij is bang dat zijn eigen carrière hieronder komt te lijden. Hij verlangt dan ook van Alma dat zij stopt met componeren. Hij eist van haar totale toewij-

ding. In de brief waarin Mahler Alma ten huwelijk vraagt formuleert hij zijn aanzoek als volgt: *'...voortaan heb je slechts één taak: mij gelukkig te maken. Begrijp je me, Alma? Ik weet wel dat je gelukkig moet zijn, (dankzij mij) om mij gelukkig te kunnen maken. De rolverdeling in deze voorstelling, die evengoed een komedie als een tragedie kan worden (wat beide niet goed zou zijn), moet juist zijn. En de rol van de componist, van degene die werkt, komt mij toe. Jouw rol is die van een liefhebbende metgezel, een begripsvolle kameraad. Ben je daar tevreden mee? Ik eis veel, heel veel. Ik kan en moet zoveel eisen, want ik weet wat ik te geven heb en ook geven zal...'* Ondanks deze eisen accepteert Alma het aanzoek van Mahler. Ze treden in het huwelijk op 19 maart 1902.

Als acht jaar later blijkt dat Alma een affaire heeft met de architect Walter Gropius realiseert Mahler zich pas wat hij zijn vrouw heeft aangedaan. Mahler en Alma blijven bij elkaar, maar na de dood van Mahler vervolgt ze haar roerige liefdesleven. Stuk voor stuk zijn de minnaars van Alma mannen met een zekere hoeveelheid geld, macht en roem. De lijst van veroveringen is indrukwekkend: de al eerder genoemde architect Walter Gropius, schilder Gustav Klimt, componist Alexander Zemlinsky, schilder Oskar Kokoschka en dichter Franz Werfel.

Alma Mahler is één van die illustere vrouwen geweest die als echtgenote van een beroemde man haar sporen in de geschiedenis na laat. Met haar eigen carrière wordt het echter niets meer. Zij blijft de rest van haar leven klagen dat Mahler haar toekomst als componiste geruïneerd heeft.

Mahler op toneel

Ronald Harwood schreef naar aanleiding van de biografie van Mahler een toneeltekst die zich concentreert op de bekering van Mahler tot het christendom en de gevolgen hiervan. De tekst blijft dicht bij de feiten van Mahlers levensverhaal. Het stuk past in een traditie van biografisch theater die in Engeland erg populair is, maar in Nederland nagenoeg onbekend. De suggestie van realisme die in de tekst gewekt wordt, doet sterk denken aan het script van een film.

De associatie met film is in het geval van Harwood een begrijpelijke. Hij schrijft namelijk zowel voor theater als voor film. Harwood is scenarist van de succesvolle en aangrijpende film *The Pianist* van Roman Polanski. Tevens is hij schrijver van succesvolle toneelstukken als *The Dresser* en *Het Verhoor*. Met Mahler voegt deze Engelse auteur een nieuw boeiend stuk toe aan zijn intelligente oeuvre.

Karst Woudstra zet de tekst van Mahler voor het Nationale Toneel om in een lichtvoetige komedie. Onbarmhartig tonen zijn acteurs het publiek zowel de slechte als de goede karaktereigenschappen van de personages. Te midden van deze karakters vormt het genie Mahler het narcistische middelpunt.

'Wenen is niet gewoon een stad, het is een wereld op zichzelf. Daar wil ik deel van uitmaken. Nee. Daar wil ik het middelpunt van zijn.'

'Een prettig etentje vond u niet? Niet te veel joden.' vermijdt